UDK: 37.018.1:159.9:374.7

MALAKA OSHIRISH TIZIMIDA TINGLOVCHILARNING UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA PSIXOLOGIK XIZMATNI TASHKIL ETISHDAGI ROLI

Sobirova Lobar Raximovna,
Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi
“Pedagogika, psixologiya va ta’lim texnologiyalari” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada malaka oshirish tizimida tinglovchilarning (pedagoglar, maktab psixologlari, direktor o‘rinbosarlari) umumta’lim maktablarida psixologik xizmatni tashkil etishdagi roli tahlil qilingan. Tinglovchilarning malaka oshirish kurslari davomida egallagan kompetensiyalarini maktab amaliyotiga tatbiq etishdagi vazifalari, o‘quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan ishlashdagi ishtiroki yoritilgan. Shuningdek, kursdan keyingi kasbiy faollikni oshirishning tashkiliy, metodik, shaxsiy va etik omillari asoslangan. Tahlil natijalari tinglovchilarning malaka oshirishdan keyingi faol ishtiroki maktabdagi psixologik xizmat samaradorligini oshirishga xizmat qilishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: malaka oshirish, tinglovchi, umumta’lim maktabi, psixologik xizmat, kasbiy kompetensiya, psixologik-pedagogik hamkorlik, psixologik profilaktika, refleksiya, kasbiy rivojlanish.

Globallashuv davrida ta’lim tizimi tez o‘zgarayotgan ijtimoiy, iqtisodiy va texnologik muhitga moslashmoqda. Axborot oqimining ortishi, raqamli texnologiyalarning kundalik hayotga chuqur kirib borishi va jamiyatda raqobatning kuchayishi yosh avloddan nafaqat chuqur bilim, balki ruhiy barqarorlik, stressga chidamlilik, muloqot madaniyati va o‘zgarishlarga moslashuvchanlikni ham talab etmoqda. Shu sababli umumta’lim maktablarida o‘quvchilarning psixologik salomatligini saqlash, ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash ta’lim sifatining muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda.

O‘zbekistonda ham ta’lim muassasalarida psixologik xizmatni takomillashtirish, o‘quvchilarni psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash tizimini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Biroq maktabdagi psixologik xizmat faqat maktab psixologining faoliyati bilan cheklanmaydi. O‘quvchilar bilan bevosita muloqotda bo‘ladigan sinf rahbarlari, fan o‘qituvchilari va maktab ma’muriyatining psixologik tayyorgarligi ham mazkur xizmat samaradorligini belgilaydi.

Shu jihatdan malaka oshirish tizimi pedagog kadrlarning psixologik kompetentligini shakllantirish va rivojlantirishning muhim bosqichi hisoblanadi.

Malaka oshirish kurslarida tinglovchilar zamonaviy bilim va ko‘nikmalarni egallash bilan birga, ularni o‘z maktablaridagi amaliy faoliyatga tatbiq etish, hamkasblari bilan tajriba almashish hamda psixologik xizmatni tashkil etishda ishtirok etish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Umumta’lim maktablarida o‘quvchilarning ruhiy salomatligi, xulq-atvori, o‘quv motivatsiyasi va ijtimoiy moslashuvi bilan bog‘liq masalalar dolzarbligicha qolmoqda. Shu bois maktabda psixologik xizmatni samarali tashkil etishda pedagoglar, maktab psixologlari va ma’muriyat vakillarining o‘zaro hamkorligini kuchaytirish zarur. Malaka oshirish tizimi esa mazkur hamkorlikni rivojlantirish uchun zarur kasbiy bilim va amaliy ko‘nikmalarni shakllantiradi.

Andragogik yondashuvga ko‘ra, katta yoshdagi ta’lim oluvchilar egallagan bilimlarini amaliy faoliyatda qo‘llash orqali yanada chuqurroq o‘zlashtiradilar. Shu sababli malaka oshirish kurslarini tugatgan tinglovchilar maktabda olingan bilim va ko‘nikmalarni amaliyotga tatbiq etuvchi muhim subyekt sifatida namoyon bo‘ladilar. Biroq kurs davomida egallangan kompetensiyalarni maktab amaliyotiga samarali joriy etish mexanizmlarini yanada takomillashtirish zarur.

Tadqiqotning maqsadi — malaka oshirish tizimida tinglovchilarning umumta’lim maktablarida psixologik xizmatni tashkil etishdagi rolini aniqlash va uni kuchaytirish yo‘llarini asoslashdan iborat.

Tadqiqotning asosiy vazifalari tinglovchilarning maktab psixologik xizmatidagi vazifalarini tizimlashtirish, malaka oshirish kurslarida egallangan bilim va ko‘nikmalarning maktab amaliyotiga tatbiq etilish xususiyatlarini tahlil qilish hamda bu jarayonga yordam beruvchi va to‘sqinlik qiluvchi omillarni aniqlashdan iborat.

Maktabda psixologik xizmat — o‘quvchilarning psixologik salomatligini saqlash, shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan tizimli faoliyatdir. Uning asosiy yo‘nalishlariga psixologik profilaktika, diagnostika, rivojlantiruvchi va korreksion ishlar, maslahat berish hamda psixologik-pedagogik ma’rifat kiradi. Ta’lim muassasalaridagi psixologik xizmatning nazariy va amaliy asoslari I.V. Dubrovina tadqiqotlarida keng yoritilgan.

Malaka oshirish tizimida tinglovchi bir tomondan yangi psixologik bilim va ko‘nikmalarni egallasa, ikkinchi tomondan ularni maktab jamoasi, o‘quvchilar va ota-onalar bilan ishlash jarayonida qo‘llaydi. Mazkur faoliyatni bir necha nazariy yondashuvlar asosida izohlash mumkin.

Andragogik yondashuvda M. Knowles kattalar ta’limining asosiy xususiyatlari sifatida mustaqil o‘rganish, avvalgi tajribaga tayanish va egallangan bilimlarni amaliyotda qo‘llashga intilishni ko‘rsatadi. Demak, psixologik bilimlar tinglovchining real maktab muammolari bilan bog‘langan holda o‘rgatilganda samarali o‘zlashtiriladi.

Subyektga yo‘naltirilgan yondashuvda tinglovchi ta’lim jarayonining faol ishtirokchisi sifatida qaraladi. K. Rogersning gumanistik ta’limga oid qarashlarida ham shaxsning ichki faolligi, mustaqilligi va o‘z-o‘zini rivojlantirishga intilishi muhim o‘rin tutadi.

D. Kolbning tajriba orqali o‘rganish modeliga ko‘ra, bilim o‘zlashtirish aniq tajriba, refleksiv kuzatuv, mavhum tushunchalashtirish va faol tajriba o‘tkazish bosqichlaridan tashkil topadi. Tinglovchi malaka oshirish kursida o‘rgangan usulini maktab sharoitida sinab ko‘rib, natijalarni tahlil qilganda mazkur jarayon amaliy jihatdan yakunlanadi.

D. Schön tomonidan ilgari surilgan refleksiv amaliyot yondashuvi kasbiy rivojlanishda o‘z faoliyatini muntazam tahlil qilish va undan tegishli xulosalar chiqarishning ahamiyatini asoslaydi. Psixologik xizmatni tashkil etishda refleksiya pedagogning o‘quvchilar va hamkasblar bilan munosabatlarini anglashiga ham yordam beradi.

U. Bronfenbrennerning ekologik yondashuvida bola rivojlanishi oila, maktab, jamoa va keng ijtimoiy muhitning o‘zaro ta’siri bilan izohlanadi. Shu sababli tinglovchi o‘quvchi bilan ishlashda uning oilaviy va ijtimoiy muhitini ham hisobga olishi, zarur hollarda ota-onalar va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlik qilishi lozim.

L.S. Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasida rivojlanish ijtimoiy o‘zaro ta’sir va yaqin rivojlanish zonasi bilan bog‘liq holda talqin etiladi. Bu yondashuv pedagogning o‘quvchini qo‘llab-quvvatlovchi va rivojlanishiga ko‘maklashuvchi shaxs sifatidagi rolini asoslaydi.

A. Banduraning o‘z-o‘zini samarali his qilish nazariyasiga ko‘ra, shaxsning o‘z imkoniyatlariga bo‘lgan ishonchi uning faoliyati va qat’iyatiga ta’sir ko‘rsatadi. Demak, malaka oshirish kurslarida tinglovchilarda psixologik-pedagogik usullarni amaliyotda qo‘llashga nisbatan ishonchni shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Yuqoridagi nazariy yondashuvlardan kelib chiqib, malaka oshirish kurslarini tamomlagan tinglovchilarning maktab psixologik xizmatidagi faoliyatini bir nechta asosiy yo‘nalishga ajratish mumkin.

Birinchidan, tinglovchi o‘quvchilardagi muammolarni erta aniqlashda ishtirok etadi. Sinf rahbari va fan o‘qituvchilari o‘quvchilarning xulq-atvori, kayfiyati, o‘zlashtirishi hamda tengdoshlari bilan munosabatlaridagi o‘zgarishlarni muntazam kuzatib boradi. Zarur hollarda aniqlangan holatlar haqida maktab psixologiga ma’lumot beradi.

Ikkinchidan, profilaktik tadbirlarni tashkil etishda qatnashadi. Jumladan, bulling, stress, imtihon tashvishi, maktab muhitiga moslashishdagi qiyinchiliklar va internetdan me’yoridan ortiq foydalanishning oldini olishga qaratilgan tarbiyaviy mashg‘ulotlar o‘tkazishda ishtirok etadi.

Uchinchidan, sinfda sog‘lom psixologik muhitni shakllantirishga hissa qo‘shadi. Bunda o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro hurmat, hamkorlik, bag‘rikenglik va xavfsiz muloqot madaniyatini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratiladi.

To‘rtinchidan, maktab psixologi, ota-onalar va mahalla bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yadi. O‘quvchining rivojlanishiga ta’sir etuvchi ijtimoiy omillarni hisobga olish va muammolarni birgalikda hal etish psixologik xizmat samaradorligini oshiradi.

Beshinchidan, inklyuziv ta’lim tamoyillarini qo‘llab-quvvatlaydi. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarga individual yondashish, ularning sinf jamoasiga moslashishiga ko‘maklashish va teng imkoniyatlarni ta’minlashda pedagogik hamkorlikni rivojlantiradi.

Oltinchidan, malaka oshirish kurslarida egallagan bilimlarini hamkasblari bilan baham ko‘radi. Metodik birlashmalar va pedagogik kengashlarda amaliy tajribalarini taqdim etish orqali maktabda psixologik madaniyatni rivojlantirishga yordam beradi.

Yettinchidan, o‘z faoliyati natijalarini kuzatadi va tahlil qiladi. O‘quvchilarning xulq-atvori, o‘quv motivatsiyasi va sinfdagi munosabatlarda yuz berayotgan o‘zgarishlarni kuzatish orqali qo‘llanilgan pedagogik yondashuvlarning samaradorligini baholaydi.

Shuningdek, tinglovchining o‘z ruhiy salomatligiga e’tibor qaratishi ham muhimdir. Kasbiy stress va emotsional zo‘riqishni boshqarish ko‘nikmalariga ega pedagog o‘quvchilar uchun ijobiy namuna bo‘lib xizmat qiladi.

Malaka oshirish kurslarida egallangan bilim va ko‘nikmalar o‘z-o‘zidan amaliy natijaga aylanmaydi. Ularni maktab faoliyatiga izchil tatbiq etish uchun muayyan tashkiliy va metodik mexanizmlarni yo‘lga qo‘yish talab etiladi.

T. Guskey qarashlariga ko‘ra, pedagoglarning yangi metod va yondashuvlarga munosabati ko‘pincha ularni amaliyotda sinab ko‘rish va ijobiy natijalarni kuzatish orqali o‘zgaradi. B. Joyce va B. Showers tadqiqotlarida esa nazariy bilim, amaliy namoyish, mashq qilish va kursdan keyingi metodik qo‘llab-quvvatlashning kasbiy faoliyatga yangiliklarni tatbiq etishdagi ahamiyati ta’kidlanadi.

Shu asosda kurs bilimlarini maktab amaliyotiga joriy etish jarayonini besh bosqichda tashkil etish maqsadga muvofiq. Dastlab tinglovchi o‘z maktabidagi psixologik-pedagogik muammoni aniqlaydi va unga mos bilim hamda metodlarni tanlaydi. Keyingi bosqichda tanlangan metodlar sinfning yoshi, psixologik xususiyatlari va maktab sharoitiga moslashtiriladi. Uchinchi bosqichda metodlar kichik hajmda amaliyotga tatbiq etilib, natijalar kuzatiladi. To‘rtinchi bosqichda olingan natijalar tahlil qilinib, faoliyatga tegishli o‘zgartirishlar kiritiladi. Yakuniy bosqichda esa samarali tajribalar hamkasblar bilan o‘rtoqlashiladi, metodik birlashmalar va pedagogik kengashlarda taqdim etiladi.

Mazkur jarayonning natijadorligi o‘quvchilarning psixologik muhitidagi ijobiy o‘zgarishlar, o‘zaro munosabatlarning yaxshilanishi va pedagogik hamkorlikning kuchayishi orqali namoyon bo‘ladi.

Malaka oshirish kurslari natijalarini maktab amaliyotiga tatbiq etishda bir qator omillar muhim ahamiyat kasb etadi.

Tashkiliy omillarga maktab ma’muriyatining qo‘llab-quvvatlashi, psixologik xizmatni tashkil etish uchun zarur vaqt va sharoit yaratish, pedagoglarni metodik materiallar bilan ta’minlash kiradi.

Metodik omillar kurs mazmunining amaliyotga yo‘naltirilganligi, tinglovchilarga kursdan keyingi mentorlik va maslahat xizmatlarini ko‘rsatish, tajriba almashish imkoniyatlarini yaratish bilan belgilanadi.

Shaxsiy omillar tinglovchining kasbiy motivatsiyasi, o‘z imkoniyatlariga ishonchi, refleksiv ko‘nikmalari va mustaqil rivojlanishga intilishida namoyon bo‘ladi.

Etik omillar esa o‘quvchining shaxsiy hayoti va ma’lumotlari maxfiyligini saqlash, unga zarar yetkazmaslik hamda kasbiy kompetensiya chegaralariga rioya qilishni nazarda tutadi. Ayniqsa, pedagog psixologik diagnostika va psixologik korreksiya kabi maxsus tayyorgarlik talab qiladigan faoliyatlarni maktab psixologi yoki tegishli mutaxassis bilan hamkorlikda amalga oshirishi lozim. Murakkab psixologik holatlarda o‘quvchini malakali mutaxassisga yo‘naltirish muhim hisoblanadi.

O‘tkazilgan nazariy tahlil malaka oshirish tizimida tinglovchi maktab psixologik xizmatining oddiy ishtirokchisi emas, balki o‘quvchilardagi muammolarni erta aniqlash, profilaktik tadbirlarni amalga oshirish, sog‘lom psixologik muhitni shakllantirish va pedagogik hamkorlikni rivojlantirishda faol subyekt ekanini ko‘rsatadi.

Tinglovchilarning maktab psixologik xizmatidagi samarali ishtiroki, avvalo, malaka oshirish kurslari mazmunining amaliy yo‘nalganligiga, kursdan keyingi metodik yordamning tashkil etilishiga, maktab ma’muriyatining qo‘llab-quvvatlashiga hamda pedagoglarning kasbiy motivatsiyasi va refleksiv ko‘nikmalariga bog‘liq.

Kurs davomida egallangan bilim va ko‘nikmalarni maktab amaliyotiga tatbiq etish anglash, moslashtirish, sinash, refleksiya va tajribani ommalashtirish bosqichlari asosida tashkil etilganda samarali natija beradi. Shu sababli malaka oshirish dasturlarida amaliy topshiriqlar, maktabdagi real vaziyatlarni tahlil qilish, tajriba almashish va kursdan keyingi metodik kuzatuv mexanizmlarini kuchaytirish maqsadga muvofiq.

Shuningdek, maktab ma’muriyati, pedagoglar, psixologlar va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish, pedagoglarning psixologik kompetentligini

muntazam oshirib borish hamda kasbiy etikaga rioya etish maktab psixologik xizmatining samaradorligini ta’minlovchi muhim shartlardir.

Umuman olganda, malaka oshirish tizimida tinglovchilarning kasbiy faolligini oshirish va egallangan kompetensiyalarni maktab amaliyotiga izchil tatbiq etish o‘quvchilarning psixologik salomatligini qo‘llab-quvvatlash, sog‘lom ta’lim muhitini shakllantirish va ta’lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘quvchilarni psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash ishlarini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi qarori. 2019-yil 12-iyul, 577-son.
3. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent: Universitet, 2010.
4. Davletshin M.G. Psixologiya va pedagogika. – Toshkent: O‘zbekiston, 2002.
5. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent: Fan, 2000.
6. Nishanova Z. va boshq. Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya. – Toshkent.
7. Дубровина И.В. Практическая психология образования. – М.: Сфера, 2000.
8. Knowles M. S. The Adult Learner: A Neglected Species. – Houston: Gulf Publishing, 1973.
9. Kolb D. A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1984.
10. Rogers C. R. Freedom to Learn. – Columbus: Charles Merrill, 1969.
11. Schön D. A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. – New York: Basic Books, 1983.
12. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. – Cambridge: Harvard University Press, 1979.
13. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge: Harvard University Press, 1978.
14. Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. – New York: W. H. Freeman, 1997.